

Titta Ruffo eta

Emakumearen Betikotasuna

Isidoro Fagoaga'k gaztelera bilbatua eta "Uarrain"-ek euskeratua.

Albistaritzan (1) jardundako gizaseme leñargi batek, ots, Ramiro Maeztutarrak, onela ziñon bere idazlan batean: "Edertilariak (2) maitetasunaren merkataria dira, nolabait ere, eta bere ahalmenari ezin eutsi zaiolako ustea zabaldu dute".

Edertilariak amodioaren merkataria direla on-artuarren, zailla litzake probatzen eurak izan direla ere (ez gero euren miresletariko talde aundiak) bere ahalmen eutsi-eziñaren oiartzuna zabaldu dutenak. Gizakien jardunkizunetako beste agerpen askotan bezala, garrantsi aundiko erritar arikizun bat aurkezten dutenen propagandistarik aundienak, batez ere, au, arte barrutikoa baldin ba'da, arikizun onen kanpoko jendeak izan oi dira. Au, zabalki demostratu dute lagunabapsikologija deritzaion ikaskizun lilluragarri ori estudiatu izan duten tratadista eta soziologari guziak. "Gizonak sailletan bilduta —jakin-erazten digu Gustavo Le Bon'ek— nagusi bat gabe ezin moldatu dira; dena den au, gudalburu, politiku edo edertilari".

Alaxen da, izan ere, eta artistari gagozkiola konkretuki —alakotzat daukagu berexiki agertokian eta pantallan diarduena— baietsi genezake, maiz aski, artista berbera izan oi dela txundituta gelditzen dena bat-bateko edo geiegizko nabarmentzeaz. Baldintza batekin, ordea: edertilariak euki dezala buru argitasunik aski eta bere buruaren irizkizunaz eta erantzukizunaz jabetasun aundi xamar bat.

Onetariakoak, geiegizkoa ba'derizkiozu ere esankizunari, beti izan

(1) Periodismo.

(2) Artista.

dira eta balioz eta kopuruz iori, gaiñera. Oietako bat, argidotarrene-tarik, zalantzik gabe, Titta Ruffo izan zen, ots, mende onek orain artean eman dūgun aktore baritonoetan entzuterik distiratsuen eta mereziarena atxeman duena. Esan dezagun berriz ere, edertilari bezala ongi irabazitako ospea; baiñan, bidegabea, bere delazko galaitasun griñari dagokionez.

Nork oretu zuen galai maxiatzalle berri onen elezaharra? Ez, noski, berak eta are gutxiago bere jokabideak, gizon zintzoa eta bere buruarekiko zorrotza baitzen. Orra ba, lenxeago esan dugunez, eder-irizten zion izenik gabeko jende-taldea izan zen eta batez ere emakurmezeko taldea, emaztekiak itxu-itxuan miresten baitzuten gure gizona.

Buenos Aires'ko Colón'en *Cazuela*, Madril'eko Real'en *Tertulia*, Monaco'ko Operan *Bombonera!* Oietan eta beste olako teatru internazionaletakoa bazter aukerakoetan bilbatu ziren, antzi, txalo eta txar-teltxo perfumedunen artean biografia sentiberak —egiatiak edo gezurtiak, ajolik ote?— aldi artako *divorik* sonatuenean lepotik.

Titta Ruffo'rena ere onelaxe sortu zen, alabearrik.

* * *

Titta Ruffo Pisa'n jaio zen 1877'gn. urtean langille auzo bateko bizitzadun etxe aundikote batean. Bederatzi urte kunplitu baiño len eta eskolara bein ere joan gabe, bere aitak, errementari trebe baitzen, bere suteagian lanean jarri zuen. Sei urtetan lan egin zuen, azi zen eta batez ere nozitu (3) zuen ingudearen eta sutegiaren artean (4). Izan ere, bere lanerako leiatsu eta iraunkor izanarren, aitarekin eztabaida gogorrak izaten zituen eta onek lotsagorritu azten zion beste langilleen aurrean. Egun batean, alkar jotzeko zorian egon zirelarik, aitak, kupida gabe iraindu ondoren, lantegitik bota zuen. Amabost urte zituen. Pardela sorbaldan artuta bidez-bide joan zen, zubipetan babesa arkitu zuen eta orronkari (5) ibillitako lenengo gabean, igelen korrorrak eta kirkirren kantuak eraginda, pake santuan lo artu zuen Horaciotarren eta Curaciotarren illobian, Albano inguruetan. Lana billatu zuen eta batzuetan arkitu ere bai. Amaika gora-bera ibilli ondoren eta bere etorkizuna munduko edozein langilleena izango zela uste zuenean, ustekabeko agerpena egin zuen bere baitan gure moti-koak: ots, bere abotsarena. Etzekien, noski, bere abotsaren nolako-tasunik eta ezta ere ze maillakoa zen, baiñan, segurantzi osoaz esan

(3) Sufrir.

(4) Entre el yunque y la fragua.

(5) Vagando.

zezakean *voce di teatro* zela. Estudiatu zuen, berriz ere gosea pasatu, zere burua iltzeko leia sortu zitzaion, baiñan zorionez ito zuen gogo au eta azkenean eguzkiak distiratu zuen —naiz-ta gerora ere illunaldi neketsuak sortu— bere biziaren osertz zabalean. 1898'gn. urtean egin zuen bere debuta ogeitabat urtekin Heraldoren partea aurkeztuaz “Lohengrin”-en. Iru lira t'erdi pagatu zizkioten eguneko. Bigarren kontratuan (6) —Sicilia barrena egindako jira batean— bederatzi lira t'erdiraño igo zioten eguneko lan-saria. Firmatzeko garaian amar lirako aurrerapen bat egin zioten eta erdia baiño geiago bere amari berri ona ematen zion telegrama batean gastatu zuen.

Auxen da, txit labur-zurrian, iñor gutxi bezala bere langintzen seme jator izan zen onek, bizian eta edertian izan zuen asiera. Ala ere, eztago ezertxore *curriculum vitae* orretan, itxuraz beintzat, berri edo bitxi denik. Tankera ontako gertakizunetatik eta baita samiñañoetatik ere igaro izan dira Ederti barrutira daraman bide elorritsuan murgildu diren guztiak. Alabaiña, ba-da zerbait laburpen orretan kontakizun arruntari labaintzen zaiona: ots, itunketaren firma garaian —gogoberotasunak eta ahanzkortasunak berenaldi dutenean, alegia— Ruffo gazteak bere amarenganako duen oroipena. Semetasunak darion xamurtasun sentipen onek, geroago ikusiko dugunez, gose ta mixeri zear lenengo eta aberastasun eta garaipenean gero, bere bizitza guztiko egintzetan dauka parte.

Bi agintari nagusi ditu bere izatearen zuzendari: edertia eta emakumea eta erlejiñozko sukar bero bat erantxirik, beroietan murgildu zen, bere buruari deusik opa gabe. Kultu onen opagai iru emakume izan ziren: ama, adiskidea eta emaztea. Iru emakumeok, alkarren ondoren dutelarik aldi, leia bakar bat eta maitasun bakar bat aurkezten dute: “emakumearen betikotasuna”, ots, gizonaren salbabidea emakumearen maitasunaren bitartez, Goethe'ren poema illezkorrak darion arnasaren iduri.

* * *

Asi gaitezen amagandik. Ontarako aski dukegu egillearen barrutian bertan arakatu, Titta Ruffo'k, autobiografiatzko agiri ederbera bat utzi baitzigun “La mia parabola” izenarekin. Arritzen gaitu benetan, liburu onen tekstua —ain baita bizi, ernegarri ta ukigarri— ez itzulia izatea, emen batez ere, berak ainbeste maitatu zuen eta ain maitatua eta miretsia izan zen Arjentina onetan. “Ene ama —idazten du— sentipenik xamurreneko emakumea zen. Adats orailla (7) zuen, larru-

(6) Itunketan.

(7) Cabellera rubia.

mintza zurbilla, xare antzekoa, eta begi aundi batzuek berde-argi kolorekoak. Izatez xaloa (8) zen, aur irudikoa maiz aski, baiñan, guztionen azpitik moral zorrotz bat zuen oiñarrizat”. Eta ondoren, ikusmen zoli batez, azalez errespetu urrikoa iduriarren, epai bat botatzen du, bere gurasoen psikologiaz egin zezakean irizkizunik zuzenena: “Ene aurtzarotik oartu ahal izan nintzen ene aitak eta amak zuten desberdintasunaz gorputzean eta gogo-izakeran. Izan ere, ezin igarri diot nola ene ama ezkon zitekean ene aitarekin...”

Bere kontakizunaren beste zati batean gaiñeratzen du: “Ene aitak sortu-erazi zidan sentipena, bildurrezkoa obeto izan zen naitasuneko baifio”. Eta geroxeago bere *leit motiv* xamurrari ekiten dio berriro: “Ene amaganako txera (9) aundi bat senti nizun. Beragatik eta beragan bizi nintzen, beti arduratsu atsekaberik txipiena ez emateko. Gaixoak, xamurtasunik maitakorrenaz eñantzuten zidan, eta arratsian, sutegitik etortzean, losintxaz eta laztanez betetzen nindun. Igandetan, ene arrebak nire anaiarekin edo aitarekin ateratzen zirenean, ene ama etxean gelditzen zen eta nik laguntasuna egiten nion. Leioan ukalondo zartzen giñan eta orduak joan, orduak etorri, jendea kalean pasiatzen ikusiaz egoten giñan. Beste batzuetan, burua amaren magalean kokaturik erdi lo egotea gustatzen zitzaidan, aurra nintzenean bezala. Bai zorrotza dela ama baten sena! Nunbait, igartzen baitzionaldi artan ni izanen nintzaiola bere geroko izatearen laguntzalle moralki eta materialki. Aitortu bear, benetan neketsu ta latza izan zitzaiola izanaldi au ene aurtzaroko urte xamurrenetan. Izan ere, diru-urritasunaz gaiñera, ene gurasoak, egunero, gero ta maizago erritan jarduten baitziren. Ia beti gertatu oi denez, kupidagarria ene ama zen. Zenbat bider ez ote nuen ikusi negar-ixilka ene ama gaixoa!”

Ondorengo orrialdetan psikoloji zorrotzeko azalpenak egiten dizkigu bere lankideaz. Txangoen berri ematen digu, ederti-ibillaldien albiste laburrak ere bai —geldiro gozatuaz Teatro Colón’eko jardunaldiak aipatzean— eta bere bizitzako gertakizunik goibelena irizten dionera irixten da: bere amaren eriotza. 1904’gn. urtean izan zen. Milan’go Scala’n jardunaldi itogarri bat egin ondoren, opera bakar batetik, ots, “Rigoletto”-tik amazapi kantaldi egin baitzituen, eta Rubinstein’en “Deabrua” sukarki estudiatzen aritu zen, Errusia’n aurkeztu bear baitzuen luzaro gabe. Arrats batean, ekiñaldiaz akituta pianu gaiñean lokartuta gelditu zen. Goizean-goiz, asaldatuta (10) esnatzean, bere ama iltzear “ikusi” zuela gogoratu zen. Une batean ere zalantzik egin gabe, prestatu zuen maleta eta Erroma’rako lenengo

(8) Ingenuo, sencillo.

(9) Afecto, cariño.

(10) Turbado, sobresaltado.

trena artu zizun. Usteak etzion ustel jo. “Ogean exerita arkitu nuen —diñotsa— begiak erten-bearrean eta eskua teinkatua (II) biotz gaiñean. Ikusi nindunean karraxi bat egin zuen eta laztan luze batean josi giñan alkar. Bere gorputza ariña zen, txori batena bezala. Kargu artu nion, bere egoeraren berri jakin-erazi etziralak eta berak eztiki erantzun zidan: “Ziur nintxionan ni “joan” baiño len etorriko intzala”. Aitaz galdetu nuen, Ixilune luze baten ondoren ene arrebak esan zidaten ba-zela urtebete etxean agertzen etzela... Ni iritxi ta egun batzuek barru, bere ondoan ninduela ikusirik animatuta, ene amak jaiki nai izan zuen, baiñan, ateruntz abitzean, bere anak uts egin zioten eta korrika joan bear izan nuen ene besoetan garaiz jasotzeko eta oatzean sartzeko. Bete-beteen begiratu nindun, ene begi-niniak aztertuaz bezala eta abots arnas bat atereaz esan zuen txutxu-mutxuka: “Ene alabatxoak ire gain uzten dizkiat”. Minutu batzuek barru azken arnasa eman zuen.

Edertilaria ziara jota gelditu zen zorigaitz onekin. Aienatze au dela-ta, ama ez-ezik, bere artearen eta bizitzaren etorria galdu baitzuen. Era askotara, garbi ta jatorraz gaiñera, interpreta liteke maitetasun sakon eta eredugarri au. Ain zuzen ere, modan baitaude makiñabat teoria ustezkoaz eta konplejoaz, gure animaren muin-muiñeko ezkutu-taupadak esplikatuta ustez. Guk eztugu ez on-esten eta ez gaitz-esten teoria oietako bat bakarrik. Gure buruari erantxi diogun jo-muga apalagoa da: labur-zurrian aditzera eman gura genduke soil-soilki, aipatutako maitasun onek eta beste bi amodio nabariak izan zuten eragiña, lerro auen arrazoigarri izan den gizonaren bizitzan eta edertian zear. Asmo ori da osatu nai duguna.

* * *

1900'gn. urtean, operako lagundiarekin batean Txile'ra zeraman trasatlantiku barruan, Titta'k, ogeitairu urte doi-doi zituelarik, etorkiz Scala'koa zen emakume artista bat ezagutu zuen eta aldi artan, mundu guziko liriku bizigi-roan sorkari goretako bezala iritzirik zegoen. Delako notin edo pertsona oni —Titta'k eztu bere izenez aipatzen iñoiz, *la signora bruna* (dama beltzarana) edo *La Benedetta* (Bedeinkatua) ez-izenez baizik— Adelina Fantón zeritzan, ogeitamar urte zituen eta jaiotzez Veneziarra zen. Gure edertilariak, aipatutako oroigarrietan onelako azalpena egiten dio: “Lenengoz alkar ikusi gendunetik, *la signora brunak*, atsegintasunik beroena eta zaletasunik sakonena piztu zizun ene baitan. Buruz oso argia zen eta kultura zabal bat zuen; ene ama bezala, fede aundiko emakumea zen. Itz egitean

(11) Tenso, crispado.

abots ezti bat zuen misterizko xarmangarri zerbaitekin. Bere begi aundi, beltz eta istatsuak, lilluragarriago ziruditen bere betille luze ta seda tankerakoak zeriotten itzal-matizagatik. Bere jazkera dotorea baiño bakuna (12) zen eta etzen pitxiz apaintzen. Arpegia erdi-estallirik ikustea gustatzen zitzaidan, bakarrik eta bere baitaraturik zegoeanean; bere arpegi-islak kamafeo zahar baten grazi jarioa zizun, orduan...”

Onelaxe, erromantiku berotasun onek eraginda, maitemiñak jotako gizona, orrialdez-orrialde eta sei urte luzetan zear, bere gogoetako damari kantari ari zaio. “Onek —jarraitzen du— ontasun eta eztitasun aundi batez onartzen zituen ene naitasunezko erakuspenak. Izan ere, ene artebideko urte zailletan bera izan zen ene aingeru zaindaria eta berak zuzendu zituen ene urratsak, sendoki, amestutako elbururaino”.

Eztago lerro auetan geiegizko itzik. Urbilletik edo urrutitik, itzez edo eskutitez, *La Benedetta*’k, irakurgai ta maixuak, jardunkizun eta musikazko bildumak siñalatu zizkion, 1905’gn. urtean, jakitez eta abotsez umotua zegoela iruditu zitzaionean, Lisboa’ra laguntzea onartu zuen eta an, bere gidaritza sendoaren ardurapean jokatu bear zuen bere artebidearen erabakigarri izango zen gudua, ots, bere lenengo aurkezpena “Hamlet”-en. Garaitia (13), otsaundikoa, guzizkoa izan zen eta onekintxe egiazkotu zen ain leiatsu gura izan zuten beren bizien alkartasun osoa. Milan’era alkarrekin itzuli ziren eta Venecia’ra ere alkarrekin joan ziren eta an (Titta’k ezin igarri dio jokabide onen arrazoiari) neskak bere aideaz “agurtu” nai izan zuen. Bakarrik joan zen eta bera, neskaren esanera etorriarik, San Markos’eko plazan zai gelditu zitzaion. Itzultzean, txorabillo batek jo zion. Gero, begietara so egiñaz, larritasun ikaragarri batez, egi laborrigarria (14) agertu zion: eri zegoen, eriotzeko eritasunez jota, senda eziñeko gaitz bat baitzeukan. Titta’k, txundituta eta etsita, baiñan, zazpi ahalak egiñaz, neskatxa Milan’era biurtu eta klinika batean sartu zedilla ardietsi (15) zuen. Neskak, atsegin ematearren bakarrik amor eman zuen eta operaziñoa egin eta bost egun barru alabearra etorri zen: “ene bizitzako izar sakratua itzali zen...”.

* * *

(12) Sencillo.

(13) Gurenda, triunfo.

(14) Horrible.

(15) Lortu, iritxi, kontsegitu.

Ondorenak ahalik txarrenak izan ziren artistarentzat eta etzitzaion asko falta izan zentzua galtzeko: "Edariari ekin nion neurrigabe. Tabernan eta illerrian igaro oi nituen egun osoak. Ba-ziren egunak aramentatik (16) bakarrik amasei baso edaten nituenak. Edariketa onek prexkura zoragarri bat eman oi zidan; balantzaka ene gelara joan oi nintzen eta jantzita oean etzaten. Denak galdua zirudienean, ustekabeko zuzperraldia sortu zitzaidan: Sonzogno'k, musika-argitaltzalle eta urko-maitatzalle aundiak eskutitz bat egin zidan bere lan-gelara urbil nendin, Joan nintzen; maiteki kargu artu zidan edertiari utzi niolako, eta eragingarri zekidan, on-artu zuen *La Benedetta* bizi zelarik ainbestetan alperrik eskatutakoa, ots, "Hamlet" operaren eratzea (17). Eragingarri onekin ene borondatea sendotu zen. Oartu nintzen, ene amaren eta bizi-lagunaren denbora zorionsuetan bezala, bearrezkoa zela aingura (18) bat arkitzea bizian eta elburu moral bat edertian, etendako bideari berriro ekiteko. Ezta munduan gizonik deus eder edo aundi egin dezakenik, maitasun garbiaren gogo-zuziak argi egiten ezpa'dio. Maitasun garbia, oster, emazteak eta sendiak eman dezakeana bakarrik da. Onetxegatik, ezkontzeko erabakia artu nuen. Berexi nuen emakumea, ene bide latzaren azken aldietan lankide izateko gaitasun guzieren jabe zen eta ala da orain ere. Lea zeritzan. Beragan dena gustatzen zitzaidan izenetik asita: bere begi urdiñen begiratu sarkorra, bere arpegiak zerion ontasuna, bere izakeraren egokitasuna, bere abotsaren gozoa, bere bulkoen (19) argitasuna, bere aiurriaren (20) leguntasuna..., baiñan, baita bere kemena ere, zuzentasuna eta ohorea aldeztu bear zirenean. Beragan, berriz ere esan bear dut, dena ain miresgarri izanik, benetan merezi du izanaldi zorionsu baten saria..."

Senar eredugarriak emazte eredugarriarentzat eskatzen duen zorion au, alabearrak, edo zeazkiago, gizonak etzioten ziurtasunik eman nai. 1924'gn. urtean, antzerti-ibillaldi bat egiñaz zegoelarik Bogota'n, albiste beltz eta laborrigarri bat irakurri zuen egunerokoetan: bere koñatua, bere Lea maitagarriaren anaia, Giacomo Matteotti diputadua erail zuten. Ordu batzuek geroago, Velia ta Ruffo bere seme-alaben

-
- (16) Ajenjo, edariari gagozkiola, ez belarrari.
 (17) Tajutzea, gazteleraz "montaje" itza darabil.
 (18) Ancora, ancla.
 (19) Ideia.
 (20) Carácter.

telegrama bat jaso zuen (emaztea Erroma'ko eritegi (21) batera eraman haitzuten) trajedi ikaragarria baietsiz...

Ortxe, bere *parabolako* geldiune triste ortan, amaitzen dira bere oroigarriak.

Illeak, urteak, igaro ziren eta askorentzat ekaitza ere igaro zen. Ez, ordea, Titta Ruffo'rentzat. Bere biotza —eta alaber bere emaztearena eta aurrena— betiko zauritua gelditu zen. Egun artatik, astiro-astiro, igarri-ezean, kale-bizitik eta gizartetik gibeleratzen asi zen. Baiñan, teatruaren bizi-analetan, eta Biziaren teatruan, ezta ahantziko artista goretsiaren oroimena. Gizon zuzen onek artea goraiatu baitzuen eta Gizadiari ohore eman baitzion.

(21) Gaixotegi, hospital.

